

מסכת ברכות | דף מקורות מספר 1 משניות ברכות פרק רביעי. גמרא תחילת פרק רביעי

הקדמה קצרה

בסמסטר א' נלמד את התלמוד הבבלי לפרקים רביעי וחמישי של מסכת ברכות. מסכת ברכות – כשמה כן היא, עוסקת בברכות ותפילות. שלשת הפרקים הראשונים עוסקים בדיני קריאת שמע, פרקים רביעי וחמישי עוסקים ב'תפילה', פרקים ששי-שמיני עוסקים בברכות על המזון, ופרק תשיעי בברכות שונות. המונח 'תפילה' מכוון לתפילת העמידה, שהיא למעשה היחידה המרכזית של התפילה. תפילת העמידה של יום חול קרויה 'תפילת שמונה עשרה', משום שבנוסח קדום יותר שלה היו בה 18 ברכות - כיום יש בה 19 ברכות. למי שלא מכיר, מומלץ לפתוח את הסידור בתפילת שמונה עשרה של יום חול ולראות את מבנה התפילה ותכניה. תפילת העמידה של שבתות וחגים קצרה יותר, והיא מכילה את שלש הברכות הראשונות ואת שלש הברכות האחרונות מתפילת ימי החול, ובאמצע ברכה אחת המיוחדת לשבת או לחג.

כהקדמה ללימוד הגמרא, נפתח בלימוד **משניות פרק רביעי**: (נמצא בחוברת המקורות).

משנה א': מדוע לדעתכם נקבעו הזמנים הללו דווקא?

- מדוע חולק ר' יהודה על חכמים?

ראו את פרשנות התוספתא בנקודות אלו: למה משמשת התפילה לפי עמדה זו?

תוספתא ברכות פרק ג' הלכה א':

כשם שנתנה תורה קבע לקרות שמע כך נתנו חכמים קבע לתפלה. מפני מה אמרו תפלת השחר עד חצות, שכן תמיד של שחר היה קרב עד חצות. רבי יהודה אומר עד ד' שעות, שכן תמיד של שחר קרב והולך עד ד' שעות. ומפני מה אמרו תפלת מנחה עד הערב, שכן תמיד של בין הערבים היה קרב עד הערב. ר' יהודה אומר עד פלג המנחה, שהרי תמיד של בין הערבים קרב והולך עד פלג המנחה. ומפני מה אמרו תפלת הערב אין לה קבע, שהרי אברין ופדרין קרבין והולכין כל הלילה. ומפני מה אמרו תפלת מוספין כל היום, שהרי קרבן מוספין קרב והולך כל היום. רבי יהודה אומר עד שבע שעות, שהרי קרבן של מוסף קרב והולך עד שבע שעות:

לעומת זאת הירושלמי מסביר את שיטת ר' יהודה באופן אחר:

ירושלמי ברכות פרק ד' הלכה א':

מדברי תורה למד רבי יהודה, דתני רבי ישמעאל 'וחם השמש ונמס' - בארבע שעות. אתה אומר בארבע שעות או אינו אלא בשש שעות, כשהוא אומר 'כחום היום' הרי שש שעות אמור, הא מה אני מקיים 'וחם השמש ונמס' בד' שעות. ואת דריש 'בבוקר בבוקר' מה בבוקר שנאמר להלן בארבע שעות אף בבוקר שנאמר כאן בד' שעות בארבע שעות שמשא חמין וטולא קריר בשית שעין שמשא חמין וטולא חמין [=בארבע שעות השמש חם והצל קריר, בשש שעות השמש חם והצל חם].

- מדוע המשנה עוסקת רק בזמני סיום זמן התפילה, ולא בזמני ההתחלה של התפילות?

משניות ג-ד: האם דברי ר' אליעזר שייכים למשנה הקודמת (והוא חולק על רבן גמליאל ור' יהושע) או להמשך משנה ד' (המהלך במקום סכנה)? נסו להבין מהי משמעות דבריו בכל אחת מן האפשרויות.
משנה ז': במשנה זו מובאת דיעה שתפילת מוסף נאמרת רק בציבור. מדוע? מה מייחד אותה מהתפילות האחרות והופך אותה מתאימה לציבור בלבד?

- עיינו בפרק כמכלול. מהו נושא הפרק? מהו מבנה הפרק? האם הייתם מסדרים אותו באופן אחר?
- **משנה ב'** חריגה מבחינה תוכנית – היא עוסקת בתפילת היחיד ולא בתפילת הקבע של הציבור. נסו להסביר, מדוע שולבה בפרק זה?
- **למרחיבים:** עיינו בכתבי היד של המשנה המצולמים בקלסר (קאופמן, פרמה, קטע מהגניזה הקהירית) - מהו חילוף הנוסח העיקרי ומהי משמעותו?

לקוויו (וסקים כהקדמה ללימוד האלמא

ספרי דברים פרשת עקב, פיסקא ה', (על דברים יא, יג)

'ולעבדו'- זה תלמוד. אתה אומר זה תלמוד או אינו אלא עבודה ממש, כשהוא אומר 'ויקח ה' אלהים את האדם וינחהו בגן עדן לעבדה ולשמרה' (בראשית ב), וכי מה עבודה לשעבר ומה שמירה לשעבר, הא למדת 'לעבדה' זה תלמוד, 'ולשמרה' אלו מצוות. וכשם שעבודת מזבח קרויה עבודה כך תלמוד קרויה עבודה.
 דבר אחר, 'ולעבדו' זו תפלה. זו תפלה או אינו אלא עבודה? תלמוד לומר 'בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך'. וכי יש לו עבודה בלב, הא מה תלמוד לומר 'ולעבדו בכל לבבכם', זו תפלה. וכן בדוד הוא אומר תהלים קמא תכון תפילתי קטורת לפניך משאת כפי מנחת ערב. ...
 ר' אליעזר בן יעקב אומר 'ולעבדו בכל לבבכם ובכל נפשכם'- הרי זו אזהרה לכהנים שלא יהיה לבם מהרהר בשעת עבודה:

- במדרש מובאות שלש אפשרויות להבנת מצוות העבודה שבפסוק, כל אחת מהן מגדירה באופן אחר מהי עבודת ה' האמיתית בעיניה.
- איזו מבין האפשרויות מאמצים הרמב"ם והירושלמי? מדוע לדעתכם חשוב להם לעגן את חובת התפילה בתורה שבכתב?

רמב"ם, משנה תורה, הלכות תפילה ונשיאת

כפים הקדמה; פרק א

כתוב לאהבה את ה' אלהיכם ולעבדו בכל לבבכם ובכל נפשכם וכי יש עבודה בלב ואיזו זו תפילה וכן הוא אומר אלהך די אנת פלח ליה בתדירא הוא ישזבינך וכי יש פולחן בבבל ואיזו זו תפילה יכול יהא מתפלל שלשתן כאחת פירש בדניאל וזמנין תלתא ביומא הוא ברוך על ברכוהי וגו' יכול יהא מתפלל לכל רוח שירצה ת"ל וכוין פתיחין ליה בעליתה נגד ירושלם יכול משבאו לגולה כן ת"ל כל קבל דהוה עביד מן קדמת דנא יכול יהא מתפלל שלשתן בכל שעה שירצה כבר פירש דוד ערב ובוקר וצהריים וגו' יכול יהא מגביה קולו ומתפלל פירש בחנה וחנה היא מדברת על לבה יכול יהא מהרהר בלב ת"ל רק שפתיה נעות הא כיצד מרחיש בשפתותיו אמר רבי יוסי בר חנינא מן הפסוק הזה את למד ד' דברים וחנה היא מדברת על לבה מכאן שהתפילה צריכה כוונה רק שפתיה נעות מכאן שהוא צריך להרחיש בשפתותיו וקולה לא ישמע מכאן שלא יגביה אדם את קולו ויתפלל ויחשבה עלי לשיכורה מכאן שהשיכור אסור להתפלל:

הלכות תפילה וברכת כהנים. יש בכללן שתי מצוות עשה, אחת לעבוד את ה' בכל יום בתפלה, שנייה לברך כהנים את ישראל בכל יום. וביאור שתי מצוות אלו בפרקים אלו.
הלכה א - מצוות עשה להתפלל בכל יום שנאמר ועבדתם את ה' אלהיכם, מפי השמועה למדו שעבודה זו היא תפילה שנאמר ולעבדו בכל לבבכם אמרו חכמים אי זו היא עבודה שבלב זו תפלה, ואין מניין התפלות מן התורה, ואין משנה התפלה הזאת מן התורה, ואין לתפלה זמן קבוע מן התורה.

בבלי מגילה יז ע"ב - יח ע"א

דתניא: שמעון הפקולי הסדיר שמונה עשרה ברכות לפני רבן גמליאל על הסדר ביבנה. אמר רבי יוחנן, ואמרי לה במתניתא תנא: מאה ועשרים זקנים ובהם כמה נביאים תיקנו שמונה עשרה ברכות על הסדר... וכי מאחר דמאה ועשרים זקנים, ומהם כמה נביאים, תקנו תפלה על הסדר, שמעון הפקולי מאי הסדיר? - שכחום וחזר וסדרום.

מתי לפי כל אחת מהדעות תוקנה תפילת שמונה עשרה? האם לפי הברייתא התפילה בעיקרה היא תפילת יחיד או רבים?

זמרא מילא פריק רבילי

היחידה הנלמדת: דף כ"ו עמוד א', מתחילת הגמרא 'ורמינהו מצותה עם הנץ החמה' - דף כ"ו עמוד ב' למעלה 'מפני שיכול לאמרה על הכוס קשיא'.

'ותיקין'

- מנהג הותיקין מפורט בסוגיות על קריאת שמע - רצוי לעיין בסוגיה בדף ט ע"ב, מתחילת הגמרא ועד 'כל היום כולו'.
- את חשיבותו של מנהג הותיקין ניתן לראות גם במסכת סופרים פרק יד, יח:
- 'ונהגו העם כך שאין הלכה נקבעת עד שיהא מנהג, וזה שאמרו 'מנהג מבטל הלכה' מנהג ותיקין, אבל מנהג שאין לו ראייה מן התורה אינו אלא כטועה בשקול הדעת:
- להרחבה על מושג ה'ותיקין' ראו: דוד גולינקין, 'לפירוש המונחים 'ותיקין', 'ותיק' ו'תלמיד ותיק' בספר בן-סירא ובספרות התלמודית', סידרא יג (תשנ"ז) עמ' 47-60

תפילת תשלומין:

- האם קיימת תפיסה של 'תשלומין' בתורה? האם ידוע לכם תחום הלכתי נוסף שיש בו עקרון של 'תשלומין'?
- המשנה מציינת במספר מקומות במפורש שאין אפשרות לתשלומין. עיינו במשניות הבאות, בהשוואה לברייתא שבתחתית העמוד בגמרא שלנו. מהם סוגי המקרים שאינם ניתנים לתיקון? מה ההבדלים ביניהם? מה המשותף?

משנה חגיגה פרק א' משניות ו-ז

משנה סוכה ב,ו:

<p>מי שלא חג ביום טוב הראשון של חג, חוגג את כל הרגל ביום טוב האחרון של חג. עבר הרגל ולא חג, אינו חייב באחריותו. על זה נאמר (קהלת א) מענת לא יוכל לתקן, וחסרון לא יוכל להמנות: רבי שמעון בן מנסיא אומר, איזהו מענת שאינו יכול לתקן, זה הפא על הערנה והוליד ממנה ממזר. אם תאמר בגונב וגוזל, יכול הוא להתיקו ויתקן. רבי שמעון בן יוחאי אומר, אין קורין מענת אלא למי שהיה מתקן בתפלה ונתענת, ואיזה, זה תלמיד חכם הפורש מן התורה:</p>	<p>רבי אליעזר אומר, ארבע עשרה סעודות חייב אדם לאכול בפסחה, אחת ביום נאחת בלילה. ונחכמים אומרים, אין לדבר קצבה, חוץ מלילי יום טוב ראשון של חג בלבד. ועוד אומר רבי אליעזר, מי שלא אכל לילי יום טוב הראשון, ישלים בלילי יום טוב האחרון. ונחכמים אומרים, אין לדבר תשלומין, על זה נאמר, 'מענת לא יוכל לתקן, וחסרון לא יוכל להמנות' (קהלת א).</p>
--	---

- עמדת ההלכה לגבי תשלומים בקרבנות: השוו את המדרש בספרי במדבר למדרש בספרי זוטא: האם לפי כל אחד מהם יש תשלומין בקרבנות, ואם כן, באיזה סוג?

שם פי' יג-יד	ספרי במדבר, פנחס, פי' יב:
'עולת שבת בשבתו' - ולא עולת שבת בערב שבת. 'עולת שבת בשבתו' ולא עולת שבת זו בעולת שבת אחרת. הרי שלא הקריב לשבת זו שומע אני יקריב לשבת הבאה? תלמוד לומר 'עולת שבת בשבתו', מגיד שאם עבר היום בטל קרבנו...	'ואת הכבש השני תעשה בין הערבים' - למה נאמר, לפי שהוא אומר 'את הכבש האחד', הרי שלא הקריב של שחר שומע אני שלא הקריב בתמיד של שחר מקריב בתמיד של בין הערבים? ר' שמעון אומר: אימתי, בזמן שבית דין שוגגים או אנוסים, אבל אם היו מזידים לא הקריבו כבש בבקר לא יקריבו בין הערבים.

ספרי זוטא פיסקא ו, י

'וביום השביעי יביא שתי תורים', היה רבי שמעון בן נחוניא אומר משום רבי שמעון הואיל ונאמרה הבאת קרבן ביחיד ונאמרה הבאת קרבן בצבור מה למד בצבור אם עבר יומו עבר קרבנו יכול מה הבאת קרבן צבור אם עבר יומו עבר קרבנו כך הבאת קרבן ביחיד אם עבר יומו עבר קרבנו אמרת ביום השמיני וביום השמיני ריבה תשיעי ועשירי:

- האם העמדה המאפשרת תשלומין בקרבן יחיד אך לא בקרבן ציבור, היא לדעתכם הבסיס לתשלומין בתפילה? מדוע?
- הסוגיה מבטאת מתח בין שני דגמים של תפילה: תפילת קבע כתחליף קרבן מול תפילת תחנונים - נסו להסביר מהן ההשלכות של כל עמדה על התפילה בפועל. (יחיד מול ציבור, זמני תפילות, אופי התפילה ותכניה).
- האם התשלומין תקפים רק כאשר 'טעה ולא התפלל' או גם כאשר האדם 'ביטל', כלומר ויתר על תפילה בידועין?

ראו בנקודה זו את עמדת רב האי גאון המובאת בחידושי הרשב"א לברכות כו ע"א:

דיקא נמי דקתני בטל ולא קתני שכח. ומיהו נראה מדברי רב האי גאון ז"ל דלא יוכל לתקון ליתן לו שכר תפלה ממצוה, אבל מכל מקום אילו רצה לחזור ולהתפלל בערבית שתים לתשלומי מנחה שבטל רשאי, ושכר תפלת רחמי אית ליה, וזה לשון הגאון ז"ל בטל מעוות שאין יכול לתקון הוא ולית ליה אלא שכר רחמי דרשות בעלמא, אבל שכר תפלה ממצוה לית ליה.

